

РЕФЛЕКСІЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Рушківський Р. В.

Рефлексія як здатність суб'єкта до осмислення і переосмислення власних дій є необхідним компонентом психограми багатьох професій, особливо тих, що стосуються сфери міжособистісних стосунків і спільної діяльності. Саме міра сформованості рефлексивних якостей у суб'єкта визначає досягнення ним високого професіоналізму.

Повною мірою сказане можна віднести до педагогічної діяльності. Учитель стає професіоналом завдяки своїм знанням, практичному досвіду, навчаючись на прикладі досвідченіших колег. Тільки ставши дослідником, що «постійно перебудовує свій професійний світ у відповідь на несподівані події реальності» (Р. Рассел, Д. Спаффорд), учитель набуває професійної майстерності. Здатність до інтеграції дослідницького підходу в реальну практичну діяльність заснована на механізмах рефлексії може слугувати критерієм у визначенні рівня професіоналізму вчителя (В. Галузяк, М. Кашапов, Ю. Кулюткин, Г. Сухобська, Д. Крукшенк, Д. Познер).

Професійна рефлексія у своєму операціональному сенсі дозволяє зрозуміти не лише те, що робить хороший учитель, але і як саме він це робить. На думку Л. Волверде «рефлексувати – означає ставити собі головні питання: «Що я зараз роблю і чому»? Рефлексія – це форма злегка порушеної самооцінки – порушеної в тому сенсі, що судженню надається більше значення, ніж конкретним фактам» [7, с. 82].

Процеси рефлексії у професійній діяльності вчителя проявляються і в ситуації безпосередньої взаємодії з учнями, і в процесі проектування і конструювання ним навчальної діяльності, а також на етапі самоаналізу і самооцінки власної діяльності, самого себе як її суб'єкта. Поліфункціональність рефлексії є причиною того, що, на думку Ю. Кулюткина і Г. Сухобської, процеси рефлексії «буквально пронизують професійну діяльність учителя» [6, с. 73].

По-перше, рефлексія, будучи основним психологічним механізмом організації учителем навчальної взаємодії, дозволяє описати цю взаємодію як процес управління навчальною діяльністю учнів. Для такого управління рефлексією потрібні дві умови, вважають Ю. Кулюткін і Г. Сухобська. З одного боку, вчитель повинен відображати картину внутрішнього світу учня, розуміти його очікування та інтереси, поділяти його турботи і радощі. З іншого боку, вчитель повинен регулювати діяльність учня з погляду його розвитку в процесі активної взаємодії з іншими людьми, формування у нього особистісних механізмів саморегуляції [6, с. 96].

По-друге, рефлексія – найважливіша професійно-значуща якість

особистості вчителя, яка разом з емпатією і динамізмом визначає рівень його професійної придатності. Рефлексія тут виступає як здатність педагога прогнозувати і адекватно оцінювати як «ідеальні», так і реальні результати своїх дій навчального, діагностичного і виховного характеру.

Уміння аналізувати свій досвід, робити важливі висновки і оцінки веде вчителя до розвитку професійної майстерності, «формулою» якої є, на думку Д. Познера: «досвід + рефлексія = розвиток».

Рефлексія, інтегруючись з іншими психологічними властивостями, визначає рівень особистісно-професійної зрілості вчителя [4; 3; 1; 2].

У живому педагогічному процесі рефлексія існує в трьох сферах, вважає В. Слободчиков [9]. Перша сфера – це мислення, спрямоване на вирішення завдання, що потребує рефлексії для усвідомлення підстав власних дій. Механізмом породження рефлексії тут є формування заданих дорослим ситуацій розриву предметної дії. У таких ситуаціях потрібна цілеспрямована робота педагога з допомоги у побудові поведінки, мислення, дій учня відповідно до певних культурних норм. Результатами такої роботи будуть операції рефлексії, що проявляються в усвідомленні підстав власних дій, тобто теоретичному способі вирішення завдань.

Другою сферою розвитку процесів рефлексії, на думку В. Слободчикова є комунікація і кооперація дискусуючої групи, що спільно вирішує навчальне завдання. Дослідження В. Рубцова [8] експериментально підтвердили позитивний вплив навчальної кооперації на розвиток рефлексії школярів. У результаті такої кооперації виникає рефлексія як здатність групи розрізняти і координувати позиції, а також рефлексія як здатність члена групи ініціювати співпрацю.

І, нарешті, третьою сферою є самосвідомість, що потребує рефлексії при самовизначенні особистості, внутрішніх орієнтирів і способів розмежування «Я» і «Не-Я». У цьому аспекті рефлексія розуміється як індивідуальна здатність до самозміни, до встановлення меж «я-самості».

«Носієм» рефлексії, суб'єктом її може бути вчитель, що запускає процес рефлексії на уроці, навчальна група, що дискутує, спільно вирішуючи навчальні завдання. Рефлексія в цьому випадку розвивається в інтерпсихічній формі. Носієм рефлексії може бути і окремий учасник групи (учень, студент) в процесі вирішення індивідуального проблемного завдання.

В. Петровський виокремлює в рефлексії педагога низку взаємопов'язаних моментів:

1. Рефлексія дозволяє педагогові усвідомити справжні мотиви своєї педагогічної діяльності, своїх виховних впливів. Дослідження показують, що в сучасній соціоекономічній ситуації педагогом часто рухають спонукання, що не мають нічого спільного з цілями виховання і часто

супротивні їм: конкурентні установки, прагнення самоствердження, неусвідомлювані «маневри» в спілкуванні, спрямовані проти іншого, матеріальні інтереси тощо.

2. Рефлексія дозволяє педагогові відрізнити власні утруднення і проблеми від утруднень і проблем вихованців, не звертаючись до різного роду психологічних захистів і психологічних ігор.

3. Рефлексуючий педагог здатний до емпатії і децентрації.

4. Рефлексивні процеси дозволяють педагогові адекватно оцінити наслідки власних особистісних впливів на вихованців, нести відповідальність за розвиток особистості учня, що передбачає здатність усвідомлювати наслідки своїх впливів, орієнтацію на них при побудові розвивальних взаємодій [7].

В. Галузяк визначив показники сформованості рефлексивності як професійно важливої якості вчителя:

- здатність займати позицію «над» і «поза» власною діяльністю, перетворюючи її на об'єкт осмислення й аналізу;
- осмислення вихідних засад, провідних ідей, принципів, на яких ґрунтується професійна діяльність, здатність ставити їх під сумнів і корегувати;
- усвідомлення особливостей власного «дзеркального Я» – враження, що формується в учнів про вчителя;
- усвідомлення впливу своїх індивідуально-психологічних особливостей на професійну діяльність та корегування на цій основі власної поведінки, запобігання виникненню професійних деформацій;
- адекватне, неупереджене оцінювання власних станів, якостей і здібностей;
- корекція власних дій на основі критичного аналізу їх результатів;
- усвідомлення власних переваг і недоліків, визначення перспектив подальшого особистісного та професійного зростання [3, с. 25].

Рефлексивність як провідне утворення практичного мислення учителя полягає в застосуванні знань загального характеру до конкретних ситуацій дійсності (М. Кашапов, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, Д. Нолан). Саме рефлексія стає опосередковуючою ланкою між концептуальним апаратом професіонала і його особистим досвідом. Без рефлексивного опрацювання професійні «предметні» знання, з яких складаються концептуальні уявлення, немов би «розсипаються» у свідомості, що не дозволяє їм стати безпосереднім керівництвом до дії.

При недостатній рефлексивності мислення педагог більшою мірою схильний «нав'язувати» учневі свій спосіб мислення, і його навчальні дії, спрямовані на надання допомоги учневі в скрутній ситуації, мало чим відрізняються від його ж власних дій при вирішенні цього завдання, що, як правило, не дає ефективного результату в навчанні. Дефіцит

рефлексивності професійного мислення проявляється і в тому, що причини таких невдач учителі бачать не у своєму невмінні об'єктивно аналізувати і оцінювати свої дії, а пояснюють скоріш недостатньою «кмітливістю» своїх учнів.

Рефлексія не може бути властива авторитарному педагогові. Лише особа, що має педагогічну рефлексію, яка передбачає не просто знання або розуміння іншого, але знання того, як інший розуміє «рефлексуючого» індивіда, – пише у своїй концепції педагогічних здібностей Н. Кузьміна [5, с. 4], – здатна імпровізувати в освітньому процесі.

Будучи знімком з реальності, відображенням актуальних проблем, будь-яка провідна педагогічна ідея несе в собі момент розвитку, руху вперед. Залежно від рівня своєї зрілості, провідна ідея може бути представлена не лише в предметному, змістовому і ціннісному плані, але і бути розгорнута операціонально. Проте, для того, щоб бути здатною задавати кут бачення конкретної педагогічної ситуації, тобто реально стати внутрішнім регулятором професійної поведінки педагога, ця ідея має бути особою прийнята і освоєна як особисте педагогічне переконання. Осмислення рефлексії сприяє «дозріванню» провідних ідей до рівня їх внутрішнього прийняття. Це збагачує поріг його (педагога) чутливості до проблем професійної реальності.

Умовою особистісної зрілості вчителя, на думку С. Ассадуліна, О. Бодальова, В. Галузяка, В. Загвязинського, Л. Мітіної, є здатність аналізувати і оцінювати свої почуття і стосунки, сильні і слабкі сторони своєї особистості. Таким чином, аналіз рефлексії є важливою сферою професійної самосвідомості вчителя.

Рефлексія оформлює і консолідує «Я-концепцію» вчителя, сприяючи, з одного боку, динамічності її змісту, а з іншого, підтримуючи її стабільність. У разі заниженої самооцінки вчителя, негативної «Я-концепції», що деструктивно впливає як на його професійне «самопочуття», так і на характер його взаємодії з учнем, рефлексивний самоаналіз стає найважливішим корекційним інструментом. Рефлексивному аналізу і осмисленню підлягають професійні установки вчителя, його професійно-особистісні властивості, ціннісні орієнтації, способи практичної діяльності.

Завдяки рефлексії педагог стає справжнім суб'єктом професійної діяльності, у тому розумінні, що набуває здатності переосмислювати й перебудовувати власну професійну поведінку і себе як носія професійних цінностей та установок.

Список використаних джерел

1. Галузяк В. М. Активізація рефлексивних процесів як умова розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського.

Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 39. – Вінниця, 2013. – С. 59-65.

2. Галузяк В. М. Показники рефлексивності як критерію особистісної зрілості вчителя / В. М. Галузяк // Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі : зб. наук. ст. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Х.: ХНПУ; ХОГОКЗ, 2012. – С. 25-29.

3. Галузяк В. М. Рефлексія у структурі особистісно-професійної зрілості вчителя / В. М. Галузяк // Теорія і практика управління соціальними системами. Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП». – 2008. – №4. – С. 17-25.

4. Галузяк В. М. Розвиток рефлексивності у майбутніх учителів / В. М. Галузяк // Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів: монографія / Акімова О.В., Галузяк В.М. [та ін.] – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 30-58.

5. Кузьмина Н.В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / Н.В. Кузьмина // Вопросы психологии. – 1984. – №1. – С. 20-26.

6. Кулюткин Ю.Н. Исследование познавательной деятельности учащихся / Ю.Н. Кулюткин, Г.С. Сухобская – М.: Педагогика, 1999. – 151 с.

7. Петровский В.А. Психология воспитания / В.А. Петровский. – М.:Просвещение, 1995. – 268 с.

8. Рубцов В.В. Организация и развитие совместных действий у детей в процессе обучения. – М.:Просвещение, 2001. – 159 с.

9. Слободчиков В.И. Психологические условия введения студентов в профессию педагога / В.И. Слободчиков, Н.А. Исаева // Вопросы психологии. – 1996. – №4. – С.17-26.